

Varaie, Seyed Javad

ورعی، سیدجواد، ۱۳۴۲-

درسنامه فقه سیاسی / سیدجواد ورعی - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه: مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۳۹۶.

دوازده، ۲۶۶ ص. - (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه: ۴۰۹: حقوق: ۳۹)

ISBN : 978-600-298-190-5

بها: ۱۶۰۰ ریال

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.

- ادامه، ص. [۲۴۵] - ۲۵۵: همچنین به صورت زبرنویس.

نمایه.

۱. علوم سیاسی (فقه)، ۲. Political science (Islamic law) الف. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. ب. بنیاد پژوهش‌های اسلامی

آستان قدس رضوی، مشهد

۱۳۹۶، ع/ع ۹۸/۶

۲۹۷/۳۹۷

۵-۴۵۲۹۶

شماره انتشارات

شماره انتشارات

درسنامه فقه سیاسی

مؤلف: سیدجواد ورعی (طباطبایی حسینی)

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ناشر همکار: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی

ویرایش و صفحه‌آرایی: اعتصام

چاپ اول: زمستان ۱۳۹۶

تعداد: ۱۵۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم - سبحان

قیمت: ۱۶۰۰۰ تومان

کلیه حقوق برای ناشران محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، نقشن: ۳۲۱۱۱۱۰۰-۲۵ (انتشارات) ۳۲۱۱۱۳۰۰ (نمایر):

۳۲۸۰۳۰۹۰ ص. پ. ۳۲۱۸۵-تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، گوی اسکو، پلاک ۴، تلفن: ۶۶۴۰۲۶۰۰

www.rihu.ac.ir

info@rihu.ac.ir

www.ketab.ir/rihu

فروش اینترنتی: مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، صندوق پستی: ۳۶۶-۹۱۷۳۵، تلفن و دورنگار واحد فروش: ۲۲۳۰۸۰۳

www.islamic-ri.ir

info@islamic-ri.ir

سخن ناشران

نیاز گسترده جامع علم ریاضی و دانشگاهی به متون علوم انسانی با نگرش اسلامی در رشته‌های علوم انسانی حقیقی، انکاد، پیراسته. برای رفع این نیاز، مراکز پژوهشی با توجه به محدودیت‌های موجود، می‌توانند با یرن و همکاری یکدیگر، آثار مشترکی تدوین و ارائه کنند تا افزون بر ارتقای کمی و کیفی پژوهش‌ها، از تکرار و موازی‌ناری جلوگیری شود. از این رو، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی برای نیل به اهداف یادشده، هفتمین کار مشترک خود را با عنوان «درستنامه فقه سیاسی» تدوین و چاپ می‌کنند.

این کتاب به عنوان منبع درسی برای دانشجویان علوم سیاسی برای درس «فقه سیاسی» در مقطع کارشناسی ارشد، همچنین طلاب و دانشجویان رشته‌های حقوق عمومی، فقه و مبانی حقوق و مانند آن قابل استفاده است.

از استادان و صاحب‌نظران ارجمند تقاضا می‌شود با همکاری، اجرائی و پیشنهادهای اصلاحی خود، ما را در جهت ارتقای کیفی کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی جمهوری اسلامی ایران یاری دهند.

در پایان لازم می‌دانیم از مؤلف گرامی اثر، حجت‌الاسلام والمسلمین سید محمد داود و رعای و نیز از ارزیابان محترم، حجج اسلام والمسلمین آقایان محمد سروش و دکتر داود فرح‌سپاسگزاری کنیم.

بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

فهرست مطالب

۱ مقدمه

درس یکم: مفاهیم و کلیات

۳	تعریف «فقه»
۳	الف) «فقه» در لغت
۵	ب) «فقه» در اصطلاح
۶	تعریف «سیاست»
۶	الف) «سیاست» در لغت
۶	ب) «سیاست» در اصطلاح
۷	تعریف «فقه سیاسی»
۸	تعریف «فقه حکومتی»
۱۰	فلسفه «فقه سیاسی»
۱۱	منابعی برای مطالعه بیشتر

درس دوم: اصول، مبانی و منابع فقه سیاسی

۱۳	اصول و مبانی فقه سیاسی
۱۳	۱. پیوند اسلام با سیاست
۱۵	۲. جاودانگی شریعت اسلام
۷	منابع فقه سیاسی
	۱. عقل
۲۰	۲. قرآن
۲۱	۳. سنت
۲۲	۴. سیره عقلا
۲۳	۵. عرف

- ۲۳ الف) تشخیص موضوعات احکام و تطبیق عناوین بر مصادیق
- ۲۴ ب) عرف، «فهم آیات» و «الغای خصوصیت»
- ۲۴ ج) عرف و «فهم روایات»
- ۲۵ د) عرف و «جمع مفاهیم متعارض»
- ۲۵ منابع برای مطالعه بیشتر

درس سوم: تاریخ و ادوار فقه سیاسی امامیه (۱)

- ۲۸ پیشینه فقه سیاسی
- ۳۱ ادوار فقه سیاسی
- ۳۱ دوره خلافت تشیع
- ۳۲ دوره ائمه اربعه
- ۳۳ ۳. دوران ۵۰ هـ تا اواخر سده ۱۰۰ هـ
- ۳۷ منابعی برای مطالعه بیشتر

درس چهارم: تاریخ و ادوار فقه سیاسی امامیه (۲)

- ۳۹ ۴. دوران نظارت بر سلاطین شیعه، حدید قدرت، الفه آنان
- ۴۵ ۵. دوران حاکمیت و ولایت عادلانه
- ۴۸ منابعی برای مطالعه بیشتر

درس پنجم: قواعد فقه سیاسی

- ۴۹ قاعده اصولی، قاعده فقهی
- ۵۰ قاعده فقه سیاسی و کاربرد آن
- ۵۱ یکم: قاعده عدم ولایت (حق تعیین سرنوشت)
- ۵۴ دوم: قاعده مشورت
- ۵۴ لزوم مشورت با کارشناسان
- ۵۶ لزوم تصمیم‌گیری براساس رأی کارشناسان
- ۵۸ منابعی برای مطالعه بیشتر

درس ششم: قواعد فقه سیاسی (۲)

- ۵۹ سوم: قاعده حفظ نظام
- ۶۱ چهارم: قاعده «مساوات»
- ۶۲ الف) تساوی در حقوق اجتماعی، سیاسی و اقتصادی
- ۶۴ ب) تساوی در برابر احکام و قوانین
- ۶۴ ج) تساوی در مجازات
- ۶۶ پنجم: قاعده «مساوات»

منابعی برای مطالعه بیشتر ۶۹

درس هفتم: قواعد فقه سیاسی (۳)

ششم: قاعده مصلحت عمومی ۷۱
هفتم: قاعده سلطنت ۷۴
هشتم: قاعده تقیه ۷۸
منابعی برای مطالعه بیشتر ۸۰

درس هشتم: مسائل فقه سیاسی

سورنما در میراث فقهی ۸۱
نماز جمعه ۸۳
جهاد و دفاع ۸۴
امر به معروف و نهی از منکر ۸۶
همکاری با دولت جائز ۸۸
تصدی منصب در دولت جائز ۸۹
مبادلات مالی با دولت جائز ۹۱
منابعی برای مطالعه بیشتر ۹۳

درس نهم: مبانی سیاسی و دولت

ماهیت حکومت در اسلام ۹۵
اصول و مبانی حکومت در اسلام ۹۶
حکومت در عصر حضور معصوم ۹۷
حکومت در عصر غیبت معصوم ۹۸
شکل و ساختار حکومت ۹۹
شرایط لازم حکومت ۱۰۲
۱. از جهت منبع مشروعیت ۱۰۲
۲. از جهت اهداف ۱۰۲
۳. از جهت کارآمدی ۱۰۱
۴. از جهت شرایط زمامدار ۱۰۳
اختیارات حکومت ۱۰۴
منابعی برای مطالعه بیشتر ۱۰۵

درس دهم: حکومت جائز و چگونگی تعامل با آن

۱. قیام و مبارزه ۱۰۷
دلایل جواز یا وجوب قیام ۱۰۸

۱۱۰	۲. تقیه و حفظ هویت شیعیان
۱۱۱	دلایل مشروعیت تقیه
۱۱۱	۱. عقل
۱۱۲	۲. سیره عقلا
۱۱۳	۳. آیات قرآن
۱۱۳	آیه یکم
۱۱۴	آیه دوم
۱۱۴	۴. روایات
۱۱۵	۵. علماء و علماء بلام
۱۱۵	رویکرد سوابق دینی
۱۱۵	آیه یکم
۱۱۶	روایت «قبوا عمر بن حنظله»
۱۱۸	منابعی برای مطالعه بیشتر

درس نهم: حقوق شهروندی

۱۲۰	۱. حق تعیین سرنوشت
۱۲۱	نظریه یکم
۱۲۱	نظریه دوم
۱۲۲	نظریه سوم
۱۲۲	نظریه چهارم
۱۲۳	۲. حق آزادی
۱۲۷	۳. حق خیرخواهی
۱۲۸	۴. حق بهره‌مندی مساوی از اموال عمومی
۱۲۹	۵. حق آموزش و پرورش
۱۳۰	منابعی برای مطالعه بیشتر

درس دوازدهم: وظایف شهروندی

۱۳۱	۱. وفاداری به حکومت
۱۳۱	۲. پیروی از قوانین و مقررات
۱۳۵	۳. خیرخواهی در حق دولت
۱۳۶	۴. نظارت بر دولت
۱۳۸	۵. تکالیف مالی
۱۳۹	منابعی برای مطالعه بیشتر

درس سیزدهم: منابع مالی دولت اسلامی

۱۴۱	زکات، خمس، انفال و مالیات
۱۴۱	الف) زکات
۱۴۴	ب) خمس
۱۴۶	ج) انفال
۱۴۷	آیه یکم
۱۴۷	آیه دوم
۱۴۹	د) مالیات‌های دیگر
۱۵۰	منابع مالی مطابقت‌ناپذیر

درس چهاردهم: نظارت بر قدرت

۱۵۳	«حکومت» در مقابل «سلطنت»
۱۵۵	«حکومت» در منطق اسلام
۱۵۶	مبانی حق نظارت مردم بر سران
۱۵۶	۱. آزادی مردم از اسارت قدرتمندان
۱۵۶	۲. مساوات مردم با یکدیگر و «مندان» در حقوق عمومی
۱۵۷	دلایل حق «نظارت مردم بر دولت»
۱۵۷	۱. فساد آور بودن قدرت
۱۵۸	۲. شوری بودن حکومت در اسلام
۱۵۸	۳. وجوب نهی از منکر
۱۶۰	۴. پرداخت مالیات
۱۶۰	منابعی برای مطالعه بیشتر

درس پانزدهم: فرمانبرداری و نافرمانی مدنی

۱۶۱	مبنای حق امریت حکومت دینی
۱۶۲	دلایل حق امریت دولت و لزوم اطاعت مردم
۱۶۲	الف) دلیل عقلی
۱۶۳	ب) دلایل نقلی
۱۶۳	۱. اولویت مطلق پیامبر و امام
۱۶۳	۲. معنا و مفهوم عناوین
۱۶۴	۳. تعیین قلمرو اطاعت
۱۶۵	«بغی»، «محرابه» و «نافرمانی مدنی»
۱۶۵	نافرمانی مدنی و دلایل آن
۱۶۶	دلیل عقلی

۱۶۶	دلیل نقلی
۱۶۶	الف) آیات قرآن
۱۶۷	ب) روایات
۱۶۹	ج) ادله وجوب نهی از منکر
۱۷۰	د) سیره معصومین
۱۷۲	منابع برای مطالعه بیشتر

درس شانزدهم: حقوق اقلیت‌های دینی و مذهبی

۱۷۳	حقوق اقلیت‌های دینی
۱۷۵	الف) ایزدیان
۱۷۵	آیه یکم
۱۷۶	دوم
۱۷۶	ب) سنت
۱۸۰	حقوق اقلیت‌های مذهبی
۱۸۱	روایت یکم
۱۸۲	روایت دوم
۱۸۳	منابعی برای مطالعه بیشتر

درس هفدهم: راز و رمز انعقاد سیاست خارجی

۱۸۵	یکم، قاعده نفی سبیل (استقلال)
۱۸۷	دوم، قاعده دعوت
۱۸۹	سوم، قاعده صلح
۱۹۱	چهارم، قاعده «وجوب وفای به پیمان‌ها»
۱۹۳	مستثنیات وجوب وفای به عقد و پیمان
۱۹۳	۱. نقض پیمان از طرف مقابل
۱۹۴	۲. خیانت دشمن
۱۹۵	منابعی برای مطالعه بیشتر

پیوست یکم: شهید مطهری، راز و رمز انعطاف در قوانین اسلامی

۱۹۶	۱. توجه به روح و معنی و بی‌تفاوتی نسبت به قالب و شکل
۲۰۲	۲. قانون ثابت برای احتیاج ثابت و قانون متغیر برای احتیاج متغیر
۲۰۲	۳. مسئله اهم و مهم
۲۰۲	۴. قوانینی که حق «تو» دارند
۲۰۳	۵. اختیارات حاکم
۲۰۳	اصل اجتهاد

- پیوست دوم: حقوق متقابل دولت و ملت در نهج البلاغه ۲۰۵
- پیوست سوم: امام خمینی و ضرورت حکومت در عصر غیبت ۲۰۷
- دلایل لزوم تشکیل حکومت ۲۰۷
- سنت و رویه رسول اکرم صلی الله علیه و آله ۲۰۸
- ضرورت استمرار اجرای احکام ۲۰۸
- امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب رضی الله عنه ۲۰۹
- ماهیت و کیفیت قوانین اسلام ۲۰۹
- پیوست چهارم: فریضه از پاسخ شیخ جعفر کاشف الغطاء به فتحعلی شاه قاجار ۲۱۱
- پیوست پنجم: مباحثه علمی امام خمینی با آیت الله حکیم ۲۱۳
- پیوست ششم: احکام و حکم در عصر غیبت از نگاه علامه طباطبایی ۲۱۷
- پیوست هفتم: ولایت فقیه از نگاه آیت بروجردی و منتظری ۲۲۱
- پیوست هشتم: اقسام سلطنت از نگاه سید مرتضی عابدی ۲۲۷
- پیوست نهم: دلایل حق تعیین سرنوشت ۲۲۹
- یکم، خلقت انسان به عنوان «خلیفه خدا در زمین» ۲۲۹
- دوم، انسان و بار امانت تکلیف ۲۲۹
- سوم، شورایی بودن حکومت ۲۳۰
- پیوست دهم: مبانی آزادی در اسلام از دیدگاه شهید بهشتی ۲۳۱
- پیوست یازدهم: نانینی، حقیقت استبداد و مشروطیت دولت ۲۳۳
- [الف] ضرورت قیام حکومت به نوع مردم] ۲۳۳
- [ب] اقسام سلطنت: تملیک و ولایتیه] ۲۳۴
- [امتیاز دو نوع سلطنت] ۲۳۴
- [عصمت، حافظ سلطنت ولایتیه] ۲۳۴
- [نظارت بیرونی، جایگزین قوه عاصمه عصمت] ۲۳۷
- [تحقق نظارت بیرونی با: تدوین قانون اساسی و تشکیل مجلس شورای ملی] ۲۳۸
- پیوست دوازدهم: اهداف اقتصاد اسلامی از نگاه شهید صدر ۲۴۱

منابع و مأخذ ۲۴۵

نمایه‌ها

نمایه آیات ۲۵۷

نمایه روایات ۲۵۹

نمایه اصطلاحات ۲۶۱

www.Ketab.ir

مقدمه

«فقه سیاسی» یکی از شاخه‌های دینی و فلسفی رشته «علوم سیاسی» است. در این موضوع و سرفصل‌های آن، هرچند کتاب‌ها و مقالات متعددی نوشته شده است، اما جای یک کتاب که به شیوه کتاب‌های درسی برای دانشجویان این رشته و اساتید این رشته به مجموعه مباحث فقه سیاسی نگاشته شده باشد، خالی است. نگارنده بر این اساس چنان ضروری اقدام به نگارش این درسنامه نمود. سرفصل‌های مصوّب این درس هرچند مباحث مفید و ارزنده‌ای دارند؛ اما جامعیت و انسجام کافی در این حوزه ندارد و بسیار فراتر از حجم سه و چهار درس است. بر این اساس، بخشی از سرفصل‌های مصوّب ضروری و مورد نیاز این درس، در قلمرو فقه سیاسی شیعه، در کنار مباحثی دیگر، مجموعه دروس این کتاب را تشکیل دهد. طرح همه مباحث مرتبط با فقه سیاسی، بسیار بیشتر از ظرفیت یک کتاب درسی سه واحدی است. از این رو، تلاش شده است تا مباحث مهم، ضروری و مورد نیاز در قالب هفده درس مطرح شود.

مفاهیم و کلیات مربوط به فقه سیاسی، تاریخ و ادوار فقه سیاسی امامیه، قواعد فقه سیاسی، پاره‌ای از مسائل فقه سیاسی، نظام سیاسی و دولت، حکومت‌ها و چگونگی تعامل آنها با آن، حقوق و وظایف شهروندی، حقوق اقلیت‌های دینی و مذهبی، منابع مالی دولت اسلامی، نظارت بر دولت اسلامی، فرمانبرداری و نافرمانی مدنی، و اصول و قواعد سیاست خارجی مجموعه مباحث این کتاب را تشکیل می‌دهد.

گفتنی است محور مباحث این اثر، فقه سیاسی شیعه بوده و پرداختن به فقه سیاسی اهل سنت نیازمند اثر دیگری است. بی‌شک هر اثر جدیدی که با نقد صاحب‌نظران روبه‌رو شود، فرصت اصلاح و تکمیل پیدا می‌کند. نویسنده از نظرات و انتقادات استادان و صاحب‌نظران رشته‌های

مرتبط، به ویژه فقه، حقوق و سیاست، استقبال می‌کند. مؤلف ضمن نگارش این دروس، با تدریس آن در رشته علوم سیاسی در مقطع کارشناسی ارشد و پاره‌ای از مباحث آن در دروس مرتبط رشته‌های دیگر، به اصلاح و تکمیل آن پرداخته است؛ گرچه همچنان نیازمند محک تجربه استادان این درس است.

گفتنی است به دلیل سطح متفاوت دانشجویان این درس و علاقه‌مندان این‌گونه مباحث، دروس در دو سطح طراحی و نگاشته شد. آنچه در متن به رشته تحریر درآمده، متناسب با سطح متوسط است، دانشجویان و مخاطبان است؛ برای استادان محترم و علاقه‌مندان به پیگیری، بیشتر عمیق‌تر مباحث، افزون بر «معرفی منابعی برای مطالعه بیشتر»، و بیان «مستندات فرائد رباعی فقهی» در پاورقی، پاره‌ای از «متون معتبر فقهی به زبان فارسی و عربی» در بخش پیوست‌ها آورده شد. ضمن آشنایی بیشتر دانشجویان و طلاب با متون اصلی، مورد استفاده استادان محترم، خرید این اثر مفید فایده باشد.

در پایان از حجت‌الاسلام والمسلمین محمد روش، استاد محترم حوزه علمیه قم، و دکتر داود فیرحی، استاد محترم دانش‌گاه تهران، که با مطالعه این اثر و ارائه تذکرات سودمند هر نویسنده منت نهادند، سپاسگزارم.

والحمد لله رب العالمین

سید جواد ورعی

تیر ماه ۱۳۹۶